

berendezkedésnek. Ezért keresték (és hiányolták) a verses regény első kritikusi az ábrázolás háttérében meghúzódó, annak értelmet adó morális vagy társadalomfilozófiai elveket; ezért próbálták nagy erővel rekonstruálni a bírálat feltételezett ideológiai alapjait. *A Legkisebb Jégkorszak* esetében a bírálat azonban – minden látogat ellenére – nem morális és nem társadalomfilozófiai természetű. Hanem egy sajátos antropológiai elképzelésre támaszkodik – ami erős feszültségben áll azzal, hogy a megidézett műfaj tradicionálisan nem az emberi természet állandóságának feltevésével dolgozik. Ezt fejezi ki a regény szemtelenül ironikus alapötlete: félelmetes jégkorszak köszönt Európára, ám ez semmilyen lényegi változást nem okoz a társadalmi világ működésében (legfeljebb közelebb hozza az emberekhez a természeti grandiozitás tapasztalatát).

A Legkisebb Jégkorszak formai megoldása hasonló zavart kelt az olvasóban. A dalbetétek kivételével (amelyek hol elkülönülnek a fejezetek szövegétől, hol nem, lásd például a kocsonyáról szóló gasztróáriát az 512. oldalon) a regény szövege nem engedelmeskedik semmilyen verstani szabályszerűségnek; végső soron verssorokba tördelt prózával van dolgunk. Ez a formai megoldás mégis erős költőiséget kölcsönöz a szövegnek (lásd Lapis József írását, *Téli rege*, Kortárs Online, 2015. november 9.) – nem utolsósorban azért, mert lassítja az olvasást, így a befogadó fokozott figyelmet fordíthat a szöveg megcsináltságára, mélyebben érezheti annak nyelvi erejét. Ám az artistikus versforma által előhívott lassú, figyelmes olvasás óhatatlanul „üresjáratoknak” fogja érezni azokat a szövegrészeket, amelyek kevésbé stilizáltak, vagy elsősorban a színes cselekmény bonyolításában (ezek kapcsán Radnóti „lektúrelemekről” beszél) és a szájak prózai elvarrásában érdekeltek.

A radikális konvencióértés legkomolyabb veszélye, hogy az olvasó a művészi bátorság jelei helyett pusztán esztétikai hibákat talál a szövegben, ezért nem lesz hajlandó elfogadni a felkínált poétikai ajánlatot. Úgy gondolom, akkor járunk el a legjobban, ha rábólintunk *A Legkisebb Jégkorszak* ajánlatára. A mű radikálisan ironikus interpretációja erős és valódi olvasmányélményt alapozhat meg, mint ahogyan jelen sorok szerzőjénél is történt. De amúgy is ez a lehető legréalistább (egyben a lehető legköltészkímélőbb) megoldás. (*Jelenkor*)

BÁRÁNY TIBOR

Hasonlatgépezet

ZÁVADA PÉTER: *MÉSZ*

Egyes számú döntés: nem fogok Závada Péter pályájának korábbi vagy párhuzamosan futó rétegeiben viszonyítási pontokat keresni a *Mész* című verseskötethez. A kötetborító egy befelé vezető utat kínál fel – a bejárat, a felfelé induló lépcsők még látszanak, az, ahová visznek, nem: engem persze az érdekel, ami odabent van.

Haladási irányból legalább kettőt javasol a könyv maga: az egyik lineárisan vezet, szövegtől szövegig. A másik kulcsszavak alapján rendezzi újra a könyv anyagát,

mint blogbejegyzések aktív címkéi, amelyekre rákattintva a blogmotor újrendezi a bejegyzéseket egy tematikus-paratextuális bontásban. A kulcsszavak önmagukban meglehetősen tág asszociációs mezőt mozdítanak be, vannak igék (*remeg, zuhan, zörög*), és persze vannak főnevek (*nap, szem, öböl, öl, kút, báb, ék, hal, hús, iokaszté* stb.). Tájékoztatóul kevesek, útvonaljelzőként épp elégségesek.

A versek egyik visszatérő stratégiája a hasonlatokban, hasonlításokban érhető tetten. Závada Péter rendszeresen hasonlít olyasvalamihez, ami szórja vagy akár ki is oltja a jelentést. A különös az, hogy ilyesfajta stratégiákkal leginkább a költészeti nyelv ironikus regisztereiben élt korábban a magyar költészet – Zavadánál ezek, úgy érzem, komolyan vett, valamiféle jelentésszakadékokat nyitó megoldások lehetnének, vagy esetleg a meghökkentés/katarzisz katalizátorai: „mint a szög, mikor elsőre nem üti át / a fejszirt” (57.) – ez például ennek a stratégiának a radikalitásában sikerült változata. Ugyanakkor a kötet legszembeötlőbb sikerületlenségeit is épp a hasonlatok környékén vélem tetten érni. Az alábbi példák a hasonlathoz valamiféle fontoskodó túlbonyolítottág képzetét is társítják, afféle fáradt analógiakereséssel, ami jelentéskioltásnak kevés, szakadékoságnak sekély: „összehúzódhat ütemesen / a délelőtt, akár a torok perisztaltikája” (22.); „Leválasztom magamról / a hiányodat, mint egy foghíjtelket.” (8.); „Olyan vagy, mint a fagyott írisz / egy szőkőárba zárt fulladás / kékjében.” (65.) Olyan példákat is találhatunk, ahol a hasonlat kevésbé bonyolult ugyan, konkrétsága viszont nem érzékletessé teszi az analógiát, hanem valami kifejtetlenség, konvencionális vagy pontatlanság érzetében hagy bennünket: „belül sötét: puha és ropogós, / mint a csótányirtás” (49.); „puha szötesként hullik le rólam a felejtés / leple” (12.); „már csak a félelem / tartott ébren, mint az éknek / használt vasrúd a pálinkáspultot”. (37.) Jellemző, hogy ez utóbbi hasonlatot mintegy kénytelen továbbmagyarázni, tovább-bontogatni a vers: „egy hosszúság, hegyes látványt / kerestem” – hiszen az eredeti hasonlatba mintegy bele van kódolva a pontatlanság – eldőlné a magyarázat, a kifejtés nélkül.

A sikerültebb hasonlítások jellemzően a konkrétság felé mozdulnak – ahogy a már idézett, fejszirt átütő szöveget felvillantó hasonlat is, vagy az alábbiak: „Két / párhuzamos izgalmat aligha bírna el / egyszerre keringésem, mint a jakuzzit / és a szaunát karácsonykor a vidéki / panzió áramkörei.” (11.); „olyan / óvatosan lépked a zörgő avaron, / ahogyan egy bekapcsolt mikrofont / tesznek az asztalra vizsgálva.” (15.) Ezek egy gépi/technikai, illetőleg jellegzetesen városi tapasztalatvilág konkrétumai – egyazon irányba mutatnak az asszociációk. Egy másik jellegzetes Závada-asszociáció a könyvben a nyelvtani formulák és általában a metanyelv felé nyit. Ezek már nem kizárólag hasonlatok terében jelennek meg (verscímmé is válnak: *Accusativus, Genitivus, Nominativus*), ezért a továbbiakban is érdemes kitérni rájuk. Az ilyen jellegű hasonlatoknál maradványra, egyelőre, van köztük olyan, amelyik egy nyelvtani kategória primer voltából kiindulva rendel hozzá egy indokolt, bár csekély megvilágító erejű képzetet: „meztelenre kellett vetkőzniük / – mint az alanyeset” (39.). Máshol a képzettársítás szellemesebb, különösen ha azt is hozzászámítjuk, hogy egy vízparti vakáció konkrétumainak nyomait örökíti meg a szöveg, naplószerűen: „hideg lesz, mint egy viszony- / szóban, kabát kell, mondd”. (28.) Ez a visszatérő metanyelvi képzetkör valamiféle hűtéseffektus a könyvben, a távolítás eszköze, hiszen sok esetben érezhető a rejtőzködő élményszerűség, konk-

rétság a versek mögött, akkor is, ha nem biográfiai tényeknek, hanem általánosabb tapasztalatoknak próbáljuk megfeleltetni őket.

Költői összekapcsolásokat, asszociációkat nyilván nem csupán hasonlatok révén lehet létrehozni, hanem például különféle nyelvi regiszterek, beszédmódok társítása révén is. A metanyelvi és a denotatív nyelvi rétegek egymásmellettsége például újra és újra megjelenik a Závada-versekben, és ezek az említett hűtés-efektus miatt funkcionálisan jól beépülnek a szövegekbe: „Ahogy kiejtem, a földre zuhan / a neved, és meglazítja a foghíjas / parketta léceit” (17.) – itt például egy kellőképpen pontos remetaforizáció működését figyelhetjük, ahogyan a „kiejtés” hirtelen eredeti értelmét is visszanyeri. Ugyanennek a versnek a közelében maga a nyelvi jelölés ténye válik metaforikussá: „attól félek, hogy ha kinyílik is / valahol egy ajtó, végül nem lesz, / aki bejöjjön rajta, hogy a névmások / már jó ideje nem jelölnek senkit”. (16.) Egy olyan kötetben, amelyik egy anyag nevét kapta címként, fontos, hogy a nyelv is anyagként viselkedjék.

Nyelvi rétegeket társítanak egymáshoz azok a versek is, amelyek a kötet egyik lehetséges csúcspontját jelentik: a rögtön a zárlat előtt olvasható, címadó *Mész*, illetve az *Aszfalt*. Itt a természettudományos-ásványi és a személyes-vallomások beszédformák keverednek egy visszafogott Nemes Z. Márió hangjára emlékeztető módon, de attól a személyes érintettség színre vitelében elrugaszkodva ír Závada Péter emlékeztető verseket. Mindkettő gyászversként olvasható, a fekete és a fehér szín mintegy tükröződésben mutatja a két szöveget, amelyek hasonló logika szerint építkeznek. A fekete színhez a következő, értekező szövegekből ismerős hangnem társul: „Te is a kőolajból vétetsz, de én nem tudom, / milyen lehet egy elhalt szervezet bomlás- / termékének lenni. Kisebb mennyiségben / az anyagközvetben is megtalálható vagy, / mikor onnan bányásznak, a színed sötét.” (69.) A fehér színre épülő változat ennél semmivel sem vigasztelibb: „Aligha kétséges, hogy a mészke minden formája, / tehát a te csontjaid egy része is, valamikor oldott / állapotban volt a tengerben, anya. [...] / A mészégetés alapanyaga a mészke, kalcium-karbonát. / Apró kalcitkristályokból állsz, anya. Ezer Celsius-fok körüli / hevítés hatására szén-dioxidra és kalcium-oxidra esel szét.” (71.) Végző soron ez a nyelvi regiszterkeverés is a távolítás hatásmechanizmusát lendíti működésbe. A személyesből egy fanyar, groteszk és mégis analitikus, eklektikus nyelvbe érkezünk.

Egy teljes verseskötettel kapcsolatban talán túlzott elvárás azt firtatni, „miről szól”. Závada Péter versei dominánsan ugyan valamiféle emlékezői pozíciót működtetnek, ahonnan olykor szakítás(ok)ra, máskor gyászra nyílik rálátás, de egészében mégsem mondható el, hogy maga a könyv erről, ezekről szólna. Mint nemzedéktársai közül sokan, Závada Péter is elbújik a konkrétumokban, a tetten érhetőségtől és a túlon túl direkt referenciáktól ódzkodva. Ennek eredményeképpen a legtöbb kötetbeli versből igazából egy-egy helyzet, egy-egy képfoszlány marad felidézhető a hosszabb távú memóriában. Az, ahogyan egy zaj egy helyszínhez vagy egy érintéshez társul. Vagy az, ahogyan a test hibáira vagy félresikerülő működésére irányuló tekintet ezekben a látványokban fedezi fel az életnek valamilyen általánosabban is érthető aspektusát.

A konkrétóság poétikájának a kötetből is jól érzékelhetően vannak még erőtartalékai: „Nedves tenyereim közé szorítom a tömlőt, / mint dudás a sertés hügyhó-

lyagját.” (58.) Ez egyszerre pontos és poétikus, a meghökkentő konkrétság elvén alapuló kép. „Mint a csontból kifőzött emlékezet” (55.) – mondja egy másik vers, egy gyöngyöző leves képével kapcsolva össze az emlékezést. Visszaérkeztünk a hasonlatokhoz – az idézett szövegrészek a megfoghatóság felé közelítik Závada Péter verseit. A töredékesség, utalásszerűség, kibillentés stratégiái ugyanakkor az egykori Telep-csoport egyik lehetséges közös nevezőjeként nyomokat hagytak a Závada-kötetben is. Ebben a versnyelvben a nagyjából egy könyvoldalny szöveg valamiféle hangulati hurok felé vezet, felvillanásokban értesülünk egy helyzetről, viszonyról, amelyeknek egyszerre legfeljebb töredékeit láthatjuk át. Annak alulnézetes lényegét, ha úgy tesszük, hiszen ezek a versek nem félnek attól, hogy az esetlegest, a véletlenszerűt nagyítsák ki egy-egy ráközelítésben, valamiféle dekonstruált definíció funkcionalitását rendelve hozzájuk. Ez a poétika úgy óv meg a pátoztól, hogy közben az evidens iróniába sem csúszik bele. Závada Péter könyvében folytatódik a posztironikus költészet története. Címadásai, sajátos metanyelvi játéka, sikerültséget és sikerületlenséget egyaránt eredményező hasonlat-stratégiái a kortárs költészeti mezőnyön belül egyénítik, felismerhetővé teszik. A *Mész* még nem költői mestermunka, de már vitatásra, elmélyülésre, azonosulási kísérletekre ösztönző teljesítmény. (*Jelenkor*)

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Irodalmi séták

BÁRDOS LÁSZLÓ: *A CÉLRAVEZETŐ ELTÉVEDES*

Bárdos László irodalomtörténész volt és költő – ezek száraz tények. Tanár is volt és rendkívüli nyitott, széles látókörű, közvetlen ember, magyar és világirodalmi műveltsége mérhetetlenül nagy. Aki csak rövid ideig ismerhette, az is tapasztalta emberségét. Közhelyesnek hangzó mondatok ezek, pedig távolról sem azok. Nem is könnyű a kritikusnak objektívnek maradnia, amikor egy olyan könyvről ír, amelynek szerzője nemrég oly váratlanul elhunyt; nem könnyű – Bárdos László egyik versét idézve – a „roskasztó nehezék” terhével, amikor a könyvben oldalról oldalra szerzőjének személye, hangja és szavai körvonalazódnak előtte. Óhatatlanul piedesztálra emeli őt, a könyvéről csak szuperlatívuszokban tud gondolkodni, „a rajongó szeretet hangsúlyaival”. Persze nem alaptalanul. Meggyőződéssel állítom, és amellet érvelek, hogy Bárdos László *A célravezető eltévedés* kötete, címmel összhangban, valóban célravezető. Az az út pedig, amelyet e könyv szövegei bejárnak, könnyen követhető – stilisztikai és tartalmi vonatkozásaiban egyaránt. Az csak a válogatásjellegből fakad, hogy mégsem alkotnak egységes képet az írások: ugyanis verselemzések, konferencián elhangzott előadások anyagából, valamint elemző kritikákból áll össze a kötet. Ezekon kívül még két, korszakhoz és alkotóhoz kevésbé kötött, átfogóbb tanulmány kapott helyet a könyv végén.

Azt írtam, célravezető Bárdos könyve. Ehhez képest paradoxnak tűnhet az az állítás, hogy nincs kifutása, egyetlen szerzői jegyzeten kívül nem vezet sehova, de